

УДК 94:352(477.4)"1918"

Н.В.Крик

Роль місцевих органів самоврядування та громадських організацій у забезпеченні української школи підручниками та посібниками в добу гетьманату (квітень-грудень 1918 р.)

У статті досліджується діяльність місцевих органів самоврядування та громадських організацій із забезпечення української школи підручниками та посібниками в добу гетьманату.

Ключові слова: українська школа, підручники, гетьманат, товариство "Просвіта", Всеукраїнська учительська спілка, кооперація.

Після перемоги Лютневої революції 1917 року в Україні спостерігається піднесення національно-освітнього руху, головним гаслом якого стала боротьба за рідну мову і національну школу. Велика увага в часи першої УНР зверталася як на формування мережі українських шкіл, так і забезпечення їх навчально-методичною літературою. Цю роботу продовжили в період правління гетьмана Павла Скоропадського.

Окремими аспектами поставленої проблеми займалися дослідники М.Баюк¹, Г.Рудий², Е.Мельник³, Т.Ківшар⁴, Г.Кучеров⁵, В.Коцюк⁶ та ін. Однак вона ще не була предметом окремого вивчення, що і спонукало до вибору цієї теми. Автор поставив за мету висвітлити діяльність місцевих органів самоврядування та громадських організацій, спрямовану на забезпечення українських шкіл підручниками та посібниками в добу гетьманату.

Важливу роль у цій справі відігравали органи місцевого самоврядування та громадські організації. Так, Київська губернська народна управа, звертаючись до Міністерства освіти Української держави повідомляла, що школам необхідна велика кількість підручників, мап, картин, таблиць тощо. Все це вимагає щоб народні самоврядування негайно взяли за видавничу справу та створили свої видавництва, які б видавали для потреб шкіл: красне письменство (українських та світових класиків), книжки з історії, географії, правознавства, збірники пісень, музичних нот, театральних п'єс, підручники для читання й писання, мапи, таблиці тощо. На створення власної друкарні управа просила Міністерство освіти виділити із державної скарбниці 406 тис. 900 крб.⁷

1918 року Педагогічне бюро Полтавської губернської народної управи для забезпечення шкіл необхідними підручниками та посібниками розпочало видання літератури: "Омелькова сім'я" (казочка для маленьких дітей в малюнках Е.Балути), "Проліски" (вірші та п'єса для дитячого театру, збірник другий), "Славетні предки" Г.Коваленко, "Тарас Шевченко" М.Савицької, "Наші приятелі" Томсон-Сетон, "Англіїці та їх край" Є.Піменова⁸.

Для видання 75 тис. примірників підручників-молитовників, 40 тис. підручників з історії та природознавства Міністерством освіти було укладено угоду з Полтавською губернською земською управою від 2 липня 1918 року та на

видання граматики М.Балченка накладом 50 тис. примірників від 5 вересня 1918 року. Аналогічну угоду підписали також з Волинським губернським земством на друкування “Задачника” Верещагіна (Ч. III), перекладеного українською мовою⁹.

Широка видавнича діяльність проводилась видавничим відділом, заснованим при Подільській губернській народній управі для забезпечення підручниками шкіл Поділля. На його роботу з державної скарбниці було виділено 800 тис. крб., а згодом надано кредит у розмірі 200 тис. крб. Основною метою видавничого відділу було видання різних шкільних підручників та книжок для шкільних бібліотек. Так, йому вдалося виготовити низку підручників: “Збірку казок і оповідань для читання в школі”, “Читанку для школи”, Ф.Шумлянського “Кохаймося в рідній мові”, В.Бойка “Через що Україна стала самостійною державою”, “Низку оповідань з географії”, “Великий російсько-український словник”, “Читанку для другого класу вищих початкових та середніх шкіл”. До друку підготували: “Історію Старого Завіту”, “Географія”, “Читанку для вищих початкових шкіл”, “Поділля – історико-географічний нарис”, “Український катехизис” тощо¹⁰. Також Подільською губернською народною управою виділено 33 тис. 660 крб. на забезпечення шкіл м.Літина необхідними шкільними підручниками¹¹.

Зі встановленням гетьманської влади змінюється становище та роль Всеукраїнської учительської спілки в освітньому русі. Новий міністр народної освіти М.П.Василенко, за свідченням С.Постернака, не визнавав вимог українського вчителства, він більше прислухався до російської учительської громадськості, спирався в своїй діяльності на Київський обласний професійний учительський союз. Генеральна шкільна рада була скасована, всі плани і проекти, вироблені за участі українських педагогів, були покладені під сукно.

10–11 травня 1918 року в Києві відбувся з’їзд Ради Всеукраїнської учительської спілки. Проте 11 травня відбулось лише ранкове засідання, а вечірне скасували за наказом німецького коменданта, так як на проведення цього форуму не було дозволу німецького командування, а згоди М.П.Василенка виявилось недостатньо. Під час роботи з’їзду вдалося розглянути і прийняти статут Спілки, за яким робота ВУС спрямовувалась, зокрема, на влаштування бібліотек (загальноосвітніх, педагогічних, дитячих, а для віддалених районів – мандрівних), відкриття педагогічного музею, проведення лекцій, бесід, екскурсій, з’їздів на кошти Спілки, організацію комісій і секцій з різних дисциплін для розгляду питань педагогічного, загальношкільного та наукового характеру, складання підручників і розробку програм, видання журналів і газет. Ці заходи повинні були “...підняти учительство на можливу височину інтелектуально і в очах громадянства, як ідейний колектив працівників на педагогічно-освітнім полі, тоді учитель займе належне йому по праву і званню місце учителя народу, матиме право на увагу до інших своїх потреб”¹².

У червні 1918 р. управа Всеподільської учительської спілки зверненням до подільського вчителства і закликала його “організувати при Управі педаго-

гічно-видавничу комісію, яка б з'єднала всі учительські сили Поділля, охочі і здатні до педагогічно-літературної роботи, коло складання й видання для школи книжок на українській мові"¹³.

Для навчання учнів Закону Божого, Міністерство освіти підписало з Всеукраїнською учительською спілкою угоду на видання Євангелія українською мовою, з малюнками накладом 100 тис. примірників, яке повинно було вийти із друку та поступити в продаж не пізніше 1 листопада¹⁴. Крім того, міністерство ісповідань отримало 200 тис. крб. на придбання Євангелій і книг Святого письма та 57 тис. крб. на видання українською мовою катехизиса¹⁵. Аналогічну угоду Міністерство освіти підписало з К.О. Андреевим і В.П. Рум'янцевим на видання двох мап півкуль і Європи по 50 тис. примірників¹⁶.

У квітні 1918 р. розпочало свою діяльність Всеукраїнське учительське видавниче товариство "Всеувито", метою якого було видавати книжки, брошури, журнали, газети та іншу друковану продукцію, виготовляти шкільне приладдя, організувати власні друкарні, майстерні, крамниці, комори тощо. До складу товариства входили учителі різних шкіл і члени українських учительських спілок. Керування справами товариства здійснювали збори, рада та правління¹⁷. Для потреби українських шкіл "Всеувито" друкувало такі підручники: Б.Грінченко "Українська граматики до науки читання і писання" (вид. 3-тє); С.Русова "Буквар" (вид. 3-тє, перероблене, з новими художніми малюнками), "Перша читанка для дорослих" (для недільних і вечірніх шкіл) (вид. 1-е), М.Грінченко "Наша рідна мова" (перша читанка після граматики), Шапошников і Вальців "Збірник алгебрійних задач" (Ч. I-II), Троянський "Природа та її явища", П.Баранов "Початкова фізика", Шапсель і Глезер "Практичний курс французької мови" (Ч. I), Шалянд "Граматики французької мови" (Ч. I) та ін.¹⁸.

До кінця 1918 р. товариство видрукувало і розіслало школам України 175 тис. букварів, 25 тис. читанок для вищих початкових і середніх шкіл, 35 тис. задачників з алгебри та повідомляло про закінчення друку 50 тис. Євангелій українською мовою, по 25 тис. читанок для дорослих, підручників з природознавства та фізики. У видавничому плані "Всеувито" на 1919 р. було намічено до друку 200 тис. примірників букварів, 600 тис. – читанок, 550 тис. – задачників з алгебри, 100 тис. читанок для середніх шкіл, 100 тис. підручників з природознавства, 50 тис. – з фізики та 25 тис. – з педагогіки.

Крім того, воно планувало до видання ще й 100 тис. книжок для поповнення шкільних бібліотек. Проте, брак добре налагодженої видавничої бази і відсутність перспективи мати її найближчим часом унеможлилювали видання підручників високої поліграфічної якості в Україні. Саме тому одне із найбільших видавничих товариств "Вернигора" з червня 1918 р. утворило осередки для друкування шкільних підручників у Львові, оскільки там існував "потрібний цілий штат коректорів-українців, а також деякі підручники мали передрукувати з галицьких видань"; у Відні, де була можливість "для друкування матеріалів річних атласів"; у Лепську – "для друкування музичних творів Миколи Лисенка, оскільки техніка друків там стоїть високо на цілій Європі"¹⁹.

Серед видавничих осередків важливу роль відігравали товариства “Просвіта”. Проте гетьманський уряд не тільки не сприяв розвитку цих громадських організацій, а й запроваджував різного роду утиски проти них: закривав установи, заарештовував активістів тощо. Все це призвело до того, що у 1918 р. товариство “Просвіта” мало лише 6 видавництв порівняно з 14 у 1917 р.²⁰

У зазначений період часу важливу роль у розв’язанні проблеми забезпечення української школи підручниками та посібниками відіграла кооперація. Зокрема, в місті Олександрівському на Херсонщині Союзбанком разом із Учительською українською спілкою було організовано постачання шкільних підручників з різних дисциплін для всіх середніх шкіл міста²¹.

Часопис “Вечірній телеграф” опублікував кореспонденцію, в якій повідомлялося, що Союзбанк у Харкові перейняв на себе видання шкільних підручників і земство виявило бажання видавати їх, бо досвід показав, що видані в столиці вони розходяться у Київській та сусідніх губерніях. Земство в свою чергу також передбачало закупити видані Союзбанком підручники. Всього було видрукувано 1 млн. 620 тис. примірників підручників для народних шкіл та 345 тис. екземплярів – для середніх шкіл²².

Відчуваючи потребу об’єднання кооперативних сил і засобів, Третій всеукраїнський з’їзд кооперативів, який відбувся в Києві 26–29 травня 1918 року виніс постанову про необхідність заснувати Всеукраїнський кооперативний видавничий центр. Утворивши міцні центральні кооперативні інституції (Українбанк, Союзбанк, Дніпросоюз, Центральне сільськогосподарське товариство, Харківський Союзбанк, Полтавська спілка споживчих товариств), кооперативи заснували нову центральну структуру “Всесоюзний кооперативний видавничий союз”, метою якого було видавати придатні для шкіл портрети, плакати, листівки, підручники, написані українською літературною мовою та внести планомірність у видавничий рух в Україні й задовольнити цікавою книжкою прагнучих освіти українських дітей²³.

29 травня 1918 р. відбулися установчі збори “Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу”, на яких було ухвалено статут Союзу, обрано правління й раду та ухвалено рішення пришвидшити придбання власної друкарні. Членами союзу могли бути як поодинокі кооперативи, так і союзи. Контроль над планом видавничої діяльності здійснювала окрема літературно-наукова колегія, до складу якої входили українські учені та письменники. Складалася вона з голови, секретаря і запрошених для керування окремими секціями членів колегії. Крім постійних членів колегії, також могли бути і тимчасові, запрошені головою комісії для редагування окремої книги. Завданням видавничої справи Союзу було видання популярних та науково-популярних книжок, а також підручників для шкіл та позашкільної освіти²⁴.

На 1 листопада 1918 р. до складу “Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу” входило 27 членів (споживчі союзи – 12, кредитні – 1, сільськогосподарські – 1, споживчі товариства – 4, кредитні – 6, інші – 2). Ще 40 товариств подали заяви про вступ до видавничого союзу²⁵.

Важливу роль у розвитку кооперативної освіти в Україні в добу гетьманату виконувало Всеукраїнське кооперативне видавництво “Книгоспілка”. Під час запровадження політики “воєнного комунізму” її ліквідували, але наприкінці 1922 р. вона знову відновила свою діяльність. Основним її завданням було видавництво та продаж книг з кооперації, сільського господарства та інших галузей знань, а також постачання кооперативним та іншим організаціям канцелярського та наочного приладдя з природознавства, медицини, географії тощо²⁶.

29 вересня 1918 р. відбулися установчі збори “Книгоспілки” Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу, в яких взяли участь представники 13 кооперативних спілок України. Зібрання відкрив голова ради “Книгоспілки” Ф.І.Крижанівський. У своєму вступному слові він коротко розповів про історію заснування “Книгоспілки” та її діяльність. Під час роботи установчих зборів було заслухано доповідь М.Левицького про діяльність і стан союзу з початку існування роботи, М.Любинського про план діяльності та загальний хід роботи “Книгоспілки”. П.Н.Пржарський, критикуючи роботу правління та розглядаючи план діяльності, стверджував, що “Книгоспілка” повинна випускати не тільки шкільні підручники, але й книги необхідні для кооператорів. Для втілення цієї справи пропонував встановити план видавничої діяльності Союзу. Для ефективної роботи в склад видавництва Союзу запросити не тільки науковців, але й інших діячів. Після дебатів, в яких взяли участь Г.Павловський, Б.Мартос, Рубинський та Мороз, збори прийняли ухвалу: “Ствердити резолюції ради Союзу про організацію літературно-наукової колегії й про план видавничої діяльності, прийняті нею на зборах 13 липня 1918 р., доручити правлінню Союзу продовжувати роботу в цьому напрямі, звернути особливу увагу на детальне розроблення видавничих планів на видання книжок науково-популярних, в першу чергу по кооперації, сільському господарству, а також для шкіл та позашкільної освіти”²⁷.

У справі народної освіти та забезпечення шкіл підручниками значну роль відіграло утворене в червні-липні 1918 р. у Харкові Культурно-просвітне бюро об’єднаних кооперативних і громадських установ, до складу якого входили Харківський кредитний союз кооперативів, Союз споживчих товариств, Харківське товариство грамотності, Харківські товариство сільського господарства та середня кооперативна школа імені А.М.Головчанського²⁸.

Вкладаючи гроші в шкільництво, кооператори отримували кваліфікованих працівників. Сплачуючи гроші українським школам, вони вимагали від них, щоб унціям викладалися основи кооперативної справи. Так, правління “Дні-просоюзу” надало фінансову допомогу Ржищівській гімназії з умовою, що вона введе у навчальну програму викладання кооперативної справи. Крім того, товариством було засновано школу ім. В.Доманицького, в якій викладали українську мову, історію і теорію кооперації, українознавство, основи політекономії та статистики. Товариством було видруковано велику кількість нових шкільних підручників українською мовою, до жовтня 1918 р. чисельність яких становила 4 млн. аркушів друкованої продукції. При видавничому відділі

“Дніпровського союзу споживчих товариств” існували склад книжок та книгарня для продажу його видань. Так, у 1918 р. склад “Дніпросоюзу” продав друкованої продукції на суму понад 1 млн. крб.²⁹.

Відділ книжної торгівлі “Дніпровського союзу споживчих товариств” повідомляв всім кооперативам, земствам, школам, “Просвітам”, громадським книгарням та книгозбірням про наявність різних книг, підручників, портретів, плакатів, листівок необхідних для українських шкіл. Крім того, на книжному складі зосереджувалися книги всіх видавництв та створено шевченківську бібліотеку, яка складається із 34-х ілюстрованих найкращих творів Шевченка³⁰.

Отже, незважаючи на великі труднощі й перешкоди, за доби гетьманату було багато зроблено для розв’язання проблеми забезпечення української школи необхідними підручниками та посібниками. Активно долучилися до книговидавничої справи органи місцевого самоврядування і громадські організації (товариство “Просвіта”, Всеукраїнська учительська спілка та ін.). Видавничу діяльність розпочали потужні кооперативні видавництва “Український видавничий кооперативний союз” (Книгоспілка), “Всеукраїнське видавниче товариство вчителів” (Всеувиго), “Дніпросоюз” та ін., завдяки яким українське друковане слово поширювалося по всіх українських школах та давало можливість маленьким українцям здобувати освіту рідною мовою.

Примітки:

1. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об’єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 13. – С. 3-19.

2. Рудий, Г. Я. У дзеркалі преси / Г. Я. Рудий. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 35 с.

3. Мельник, Е. М. Гетьманщина і проблеми забезпечення української школи підручниками (квітень-грудень 1918 р.) / Е. М. Мельник // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – К.: УНІСЕРВ, 2008. – Вип. 24. – С. 19-25.

4. Ківшар, Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К.: Логос, 1996. – 344 с.

5. Кучеров, Г. Г. Робота сільських “Просвіт” Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917–1923 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 5. – С. 33-43.

6. Коцюк, В. Д. Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917–1919 рр. / В. Д. Коцюк, І. В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2004. – Т. 4. – С. 41-47.

7. Доклади Київської губерніяльної народної управи по відділу народної освіти. – К., 1918. – С. 21-22.

8. Нові книжки // Відродження. – 1918. – 14 вересня.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.2201, оп.1, спр.696, арк.40.

10. Про видавничий відділ Подільської губерніяльної земської управи // Нова Рада. – 1918. – № 180. – 5 жовтня (22 вересня). – С. 3.

11. ЦДАВО України, ф.2201, оп.3, спр.48, арк.85-85 зв.
12. Кравченко, А. А. Українська загальноосвітня середня школа в період визвольних змагань 1917–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук / А. А. Кравченко. – К., 2002. – С. 84-86.
13. Коцюк, В. Д. Зазначена праця. – С. 42; До Подільського учительства // Село. – 1918. – № 18. – 21 червня. – С. 15; Становище українських учителів // Село. – 1918. – № 19. – 24 червня. – С. 13-14.
14. Євангеліє на українській мові // Село. – 1918. – № 19. – 24 червня. – С. 13; Євангеліє на українській мові // Село. – 1918. – № 30-31. – 1 вересня. – С. 21.
15. Асигнування на Євангеліє // Село. – 1918. – № 44-45. – С. 24.
16. Від видавничого відділу Міністерства освіти // Відродження. – 1918. – 13 серпня (31 липня). – С. 3.
17. Держархів Хмельницької області, ф.р-260, оп.1, спр.47, арк.4-7.
18. “Всеуито” // Відродження. – 1918. – 10 липня (27 червня). – С. 4; Видавництво “Всеуито” у Києві // Книгар: Літопис українського письменства. – 1918. – липень. – С. 674; “Всеуито” // Нова Рада. – 1918. – № 114. – 14 (1) липня. – С. 1.
19. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.7, арк.10; Ківшар, Т. І. Зазначена праця / Т. І. Ківшар. – С. 75-76.
20. Ківшар, Т. І. Зазначена праця / Т. І. Ківшар. – С. 78.
21. Постачання українських підручників // Нова Рада. – 1918. – № 183. – 9 жовтня (26 вересня). – С. 3.
22. Рудий, Г. Я. Зазначена праця / Г. Я. Рудий. – С. 9.
23. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз “Книгоспілка” // Нова Рада. – 1918. – № 121. – 23 (10) липня. – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 202. – 1 листопада (19 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 204. – 3 листопада (21 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 210. – 10 листопада (28 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 212. – 13 листопада (30 жовтня). – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 216. – 17 (4) листопада. – С. 4; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 219. – 22 (9) листопада. – С. 2.
24. Кооперативні заходи в справі видання книжок // Земське діло. – 1918. – № 344. – 27 жовтня. – С. 2; Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Книгар: Літопис українського письменства. – 1918. – № 12-13. – серпень-вересень. – С. 790-791.
25. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова Рада. – 1918. – № 205. – 5 листопада (23 жовтня). – С. 2.
26. Кубицька, Ю. В. Роль і місце навчальних закладів у розвиток споживчої кооперації / Ю. В. Кубицька // Споживча кооперація Поділля через століття до майбутнього: виступи та доповіді Міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 травня 2010 р. – Вінниця: ВКІ, 2010. – С. 307.
27. Мельник, Е. М. Зазначена праця / Е. М. Мельник. – С. 22; Установчі збори “Книгоспілки” // Відродження. – 1918. – № 152. – 5 жовтня (22 вересня). – С. 4.
28. Держархів Хмельницької області, ф.р-260, оп.1, спр.47, арк.34.

29. Лисенко, О. В. Боротьба українських “Просвіт” і кооперативів проти експансії російського капіталу в Україну / О. В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2004. – Випуск 8. – С. 121; Дніпровський союз споживчих товариств // Відродження. – 1918. – 5 (2) червня. – С. 4.

30. Дніпровський союз споживчих товариств // Нова Рада. – 1918. – № 74. – 12 травня (29 квітня). – С. 4.

Резюме

В статтє исследується деятельность местных органов самоуправления и общественных организаций по обеспечению украинской школы учебниками и пособиями в период гетманата.

Ключевые слова: украинская школа, учебники, гетманат, общество “Просвита”, Всеукраинское учительское общество, кооперация.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 94(477)“1917/1920”

А.І.Машталір

Постать Т.Шевченка в історичній пам’яті українського народу в добу революції 1917–1920 рр. (методологічний аспект)

В статті зроблено спробу з’ясувати значення постаті Т.Шевченка в історичній пам’яті українського народу в добу національно-демократичної революції, висвітлити спроби влади та громадськості підняти національну свідомість за допомогою імені та творчості Кобзаря.

Ключові слова: Т.Шевченко, українська національно-демократична революція, історична пам’ять, національна пам’ять, постать, Кобзар, “українське національне відродження”, традиція.

В історичній пам’яті кожного народу є імена, що увібрали в себе живу душу народу, стали часткою його життя. Таким ім’ям для нас, українців, став Тарас Григорович Шевченко, борець за відродження національної самосвідомості, символ національної і соціальної боротьби українського народу в добу революції 1917–1920 рр. Як зазначає Г.Грабович, “... історичний феномен Шевченка, крім усього іншого, ґрунтується на культурній готовності відповідної аудиторії та здатності письменника резонувати в лад з її колективним досвідом, емоціями та сподіваннями¹. О.Забужко дуже влучно цитує Б.Грінченка: “Ми певні, що в українській літературі з’явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм